

Het nieuwe Nederlandse atlasproject voor broedvogels: stand van zaken en eerste resultaten

Jan-Willem Vergeer & Peter Eekelder

Vijftig jaar geleden bundelden de actieve Nederlandse vogelaars hun krachten in Sovon. Het eerste doel was te komen tot een complete atlas van de verspreiding van de Nederlandse broedvogels. Onder de bezielende leiding van coördinator Ray Teixeira en dankzij de belangeloze medewerking van vele honderden vogelaars werd dit eerste Sovon-project een groot succes. De in 1979 verschenen Atlas van de Nederlandse Broedvogels was beslist een mijlpaal in de vaderlandse ornithologie.

Sovon kon dankzij de niet aflatende steun van de vrijwilligers op het ingeslagen pad voortgegaan. Na een tweede atlasproject, waarin de verspreiding van winter- en trekvogels centraal stond, werd de aandacht verlegd naar monitoringprojecten: het volgen van vogelpopulaties in steekproefgebieden. Dankzij deze projecten hebben wij een goed beeld van de populatie-ontwikkelingen van het gros van de Nederlandse vogels. Een actueel beeld van de verspreiding van broedvogels is echter, op een aantal zeldzame soorten en koloniebroeders na, niet beschikbaar. Daarom werd binnen Sovon vanaf begin jaren negentig gedacht aan het opzetten van een nieuw atlasproject voor broedvogels. Een enquête onder vogelwerkgroepen wees uit, dat het idee in goede aarde viel: een grote meerderheid gaf aan zeker met zo'n project mee te willen doen. Op de Sovon-burelen was dit het teken om serieus met het project aan de slag te gaan. Er werd gestudeerd op de vraag in welke vorm het project moest worden gegoten en er werden financiers aangetrokken. Afgelopen voorjaar is het veldwerk van start gegaan (en hoel!). In dit artikel wordt de gekozen methode belicht en wordt de stand van zaken uit de doeken gedaan. Tot slot wordt een oproep gedaan aan vogelend Nederland om een bijdrage te leveren aan het nieuwe atlasproject.

De methode

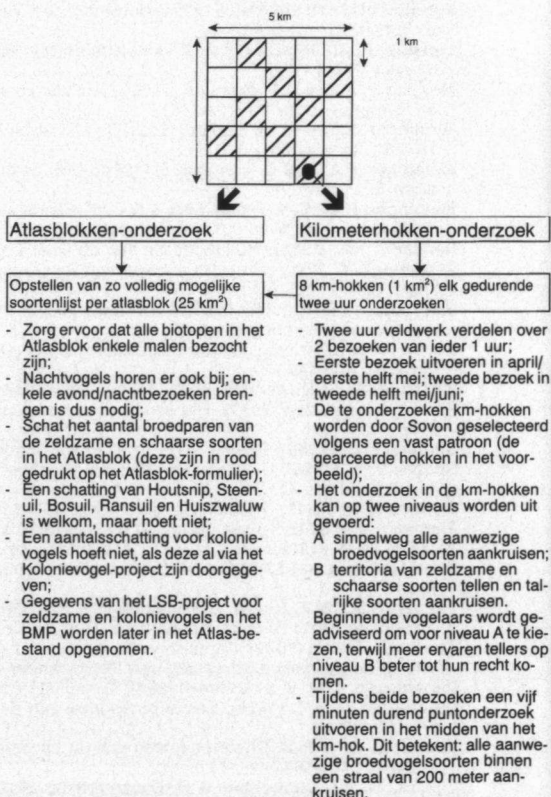
Wat willen wij bereiken?

Hoofddoel van het nieuwe atlasproject is het verkrijgen van een beeld van de huidige verspreiding van alle Nederlandse broedvogels. Dit nieuwe beeld moet goed kunnen worden vergeleken met de resultaten van het eerste atlasproject. Verder is er ten opzichte van dat eerste project één belangrijk nieuwtje: er wordt nu ook informatie verzameld over de dichtheden waarin vogels voorkomen.

Dit alles betekent dat de opzet van het nieuwe project iets meer vraagt van de teller dan het vorige broedvogelatlasproject. De teleenheid is wel hetzelfde gebleven: dat is het bekende atlasblok van 25 vierkante kilometer. Er zijn 1680 van zulke atlasblokken in ons land, maar een kwart ervan is minder groot, omdat het grenst aan het buitenland of omdat er veel open water in ligt. Het veldwerk wordt uitgevoerd in 1998, 1999 en 2000.

Relatief onderzoek in kilometerhokken

In een atlasblok worden twee typen inventarisaties uitgevoerd. Ten eerste is daar het 'relatieve' deel. Hierbij hoeft niet het hele atlasblok te worden onderzocht: een selectie van acht hokken van een vierkante kilometer volstaat. Deze acht kilometerhokken zijn vooraf door Sovon geselecteerd en dienen elk tweemaal in het broedseizoen een uur lang te worden onderzocht. Die twee uren leveren natuurlijk geen compleet beeld op van de plaatselijke broedvogelbevolking, maar daar gaat het ook niet om. De truc is dat wij overal in Nederland op precies dezelfde

Figuur 1. De twee onderdelen van het veldwerk voor de nieuwe atlas.

wijze informatie over het voorkomen van broedvogels in kilometerhokken vergaren. Een voorbeeld: in een bos waar het barst van de Boomkruipers zullen altijd wel wat exemplaren binnen een teluur worden vastgesteld. In een bos waar Boomkruipers daarentegen schaars zijn, is de treffkans om er eentje te 'scoren' in een uurtelling natuurlijk veel kleiner. Als iedere teller zich aan de spelregels houdt zullen wij straks ongetwijfeld een reëel beeld van de verschillen in dichtheid van de Boomkruiper in ons land kunnen presenteren. De stiekemer die twee uur doorgaat om toch maar die ene Boomkruiper in het kilometerhok te vinden, frustreert uiteindelijk het atlasproject. Immers: zijn gegevens kunnen niet meer met die van de andere blokken worden vergeleken en zijn voor dit onderdeel van het atlasproject dus van weinig waarde.

Sommige vogelsoorten lijken zo'n beetje overal in Nederland voor te komen. Zo zal een soort als de Merel bij het gros van de uurtellingen in de kilometerhokken worden vastgesteld. De verschillen in dichtheid bij de Merel tussen het ene atlasblok en het andere komen daardoor niet goed uit de verf. Om toch een beeld te krijgen van deze verschillen is een extra onderdeel van de uurtelling in het leven geroepen: het puntonderzoek. De bedoeling is dat binnen elk teluur in een kilometerhok een vijf minuten durend apart onderzoekje, ongeveer in het midden van het kilometerhok, wordt gehouden. De vogels die zich tijdens deze vijf minuten laten horen of zien, worden aangekruist in een aparte kolom op het veldformulier. De treffkans om een vogel tegen te komen is in die vijf minuten op die ene plek natuurlijk veel kleiner dan in een uur in het kilometerhok. Gevolg: vooral de ter plaatse echt talrijke soorten worden bij het puntonderzoek vastgesteld. Op die manier kunnen wij straks voor Merel, Koolmees en andere talrijke soorten de verschillen in dichtheid veel beter in kaart brengen.

Elke atlaster krijgt een kaart toegestuurd waarop de te onderzoeken kilometerhokken staan vermeld. Op speciaal ontwikkelde formulieren kan de teller in het veld en thuis achter het bu-

reau de resultaten eenvoudig invullen. Nog één belangrijk punt: het telwerk in de acht kilometerhokken hoeft slechts in één seizoen gedaan te worden.

Aanvullend onderzoek op atlasblokniveau

Geen enkele vogelaar hoeft te vrezen dat er door het relatieve telwerk een incompleet beeld van de vogelstand in zijn of haar atlasblok ontstaat. De bedoeling is namelijk dat er ook een complete lijst van alle gevonden broedvogels in het gehele atlasblok van 25 vierkante kilometer wordt opgesteld. Bovendien wordt van een aantal schaarse soorten om een aantalsschatting voor het gehele atlasblok gevraagd. Het relatieve telwerk in de acht geselecteerde kilometerhokken binnen het atlasblok verschaft een goede basis voor de complete soortenlijst en de aantalsschattingen. Daarnaast is aanvullend veldwerk, vooral in rijke vogelgebieden en in habitats die ontbreken in de acht geselecteerde hokken, beslist nodig om een compleet beeld van de broedvogelbevolking van het atlasblok te verkrijgen.

Denk daarbij ook aan enkele avond- en nachtbezoeken, die zijn onontbeerlijk om iets over uilen, rallen en andere nachtelijke actievelingen te kunnen zeggen.

Een laatste belangrijk onderdeel is het aangeven van de mate van broedzekerheid voor elke vastgestelde soort. Daartoe kan simpelweg worden gekozen uit drie categorieën: 'mogelijk', 'waarschijnlijk' of 'zeker broedend'.

De bedoeling is dat het aanvullende veldwerk in een atlasblok zoveel mogelijk wordt uitgevoerd in het jaar waarin ook het relatieve veldwerk in de geselecteerde kilometerhokken wordt gedaan. Aanvullingen uit andere atlasjaren zijn echter altijd welkom. Wie dus het gevoel heeft dat hij afgelopen voorjaar nog wat soorten heeft gemist, in zijn atlasblok kan die volgende jaar alsnog gaan opsporen. Speciaal hiervoor is een kaart voor aanvullende waarnemingen ontwikkeld.

Handleiding en formulieren

Alle hier geschetste informatie over de werkwijze van het nieuwe atlasproject staat in veel uitge-

Het uitzetten van Fazanten is sinds eind jaren zeventig, dus net na afloop van het eerste atlasproject, aan banden gelegd. Foto: Mike Weston.

breider vorm te lezen in de projecthandleiding. Eenieder die zich als teller opgeeft of eraan denkt om dat te doen, kan die handleiding bij Sovon aanvragen. Bovendien krijgt u de bij het project behorende formulieren en de kaarten van het atlasblok van uw keuze thuisgezonden.

Het eindresultaat: de nieuwe Atlas van de Nederlandse Broedvogels

De resultaten van het nieuwe atlasproject zullen in 2002 worden gepubliceerd in de nieuwe 'Atlas van de Nederlandse Broedvogels'. In dit boek zullen alle vastgestelde broedvogels worden besproken. Per soort worden drie kaarten gepresenteerd: een kaart met de relatieve dichtheid van de soort (gebaseerd op de uurtellingen en het puntonderzoek in de acht geselecteerde kilometerhokken of, bij een aantal schaarse soorten, op de aantalsschatting in het hele atlasblok), een verspreidingskaart (gebaseerd op de complete soortenlijst van elk atlasblok en de broedzekerheidscodes) en een veranderingskaart (idem), waarin de verspreiding van de oude en de nieuwe atlas wordt vergeleken.

Een greep uit de eerste resultaten: Fazant en Veldleeuwerik

Op het moment van schrijven waren de resultaten van 507 in 1998 getelde atlasblokken bij Sovon bekend. Dat is al bijna een kwart van de 1680 Nederlandse atlasblokken; een uitstekend resultaat!

Hieronder worden de resultaten van enkele soorten bekeken en in kaart gebracht.

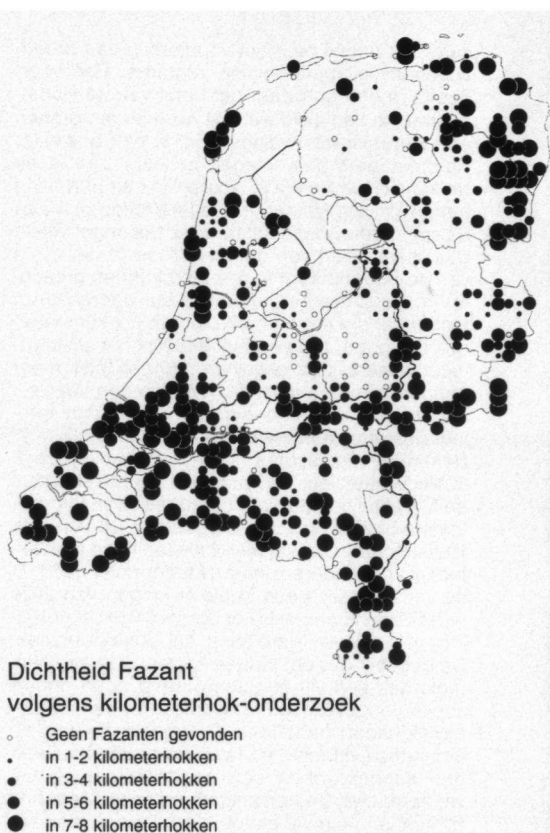
Fazant

Figuur 2 geeft weer hoe de Fazant uit het dichthedenonderzoek in de acht geselecteerde kilometerhokken per atlasblok naar voren komt. Fazanten kwamen ten tijde van het eerste atlasproject overal in Nederland voor; in liefst 95,9% van de atlasblokken werd de soort vastgesteld. De eerste resultaten van het nieuwe project lijken erop te wijzen dat die dekking inmiddels niet meer wordt gehaald: in 10% van de tot nu toe onderzochte blokken werden geen Fazanten opgemerkt.

Het uitzetten van Fazanten is sinds eind jaren zeventig - dus net na afloop van het eerste atlasproject - aan banden gelegd. Sedert 1992 worden in het geheel geen uitzetvergunningen meer verstrekt. De verminderde toevoer in combinatie met een aantal strenge winters leidde tot een 'natuurlijker' fazantenstand in grote delen van het land (Bijlsma 1990). Toch werden begin jaren tachtig nog jaarlijks tussen de 50.000 en 100.000 Fazanten uitgezet (bron: ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij).

De dichtheid waarin Fazanten voorkomen wordt bepaald door de structuur van het landschap, de mate waarin uitzetten, jacht en bijvoeding plaatsvinden en het voorkomen van natuurlijke predatoren.

Met name in oostelijk Nederland leidde modernisering van de landbouw sedert de jaren zestig tot een afname van de stand. Lange tijd werd dit

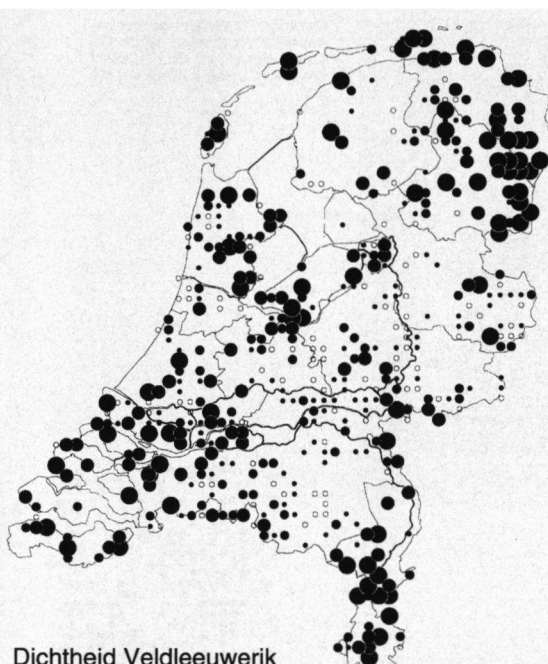
Dichtheid Fazant volgens kilometerhok-onderzoek

- Geen Fazanten gevonden
- in 1-2 kilometerhokken
- in 3-4 kilometerhokken
- in 5-6 kilometerhokken
- in 7-8 kilometerhokken

Figuur 2. Dichtheid Fazant volgens kilometerhokonderzoek.

gecamoufleerd door grote aantallen uitgezette vogels, maar nu hieraan een eind wordt gemaakt is het effect steeds duidelijker zichtbaar. Ten Den (1989) vermoedt dat de soort zich op termijn op de oostelijke landbouwgronden niet staande kan houden zonder grootschalig uitzetten en bijvoeren. De negatieve trend wordt door de nu verzamelde atlasinformatie voorzichtig bevestigd. Opmerkelijk is het vrijwel volledige ontbreken op de centrale Veluwe. Sedert begin jaren tachtig zijn hier geen Fazanten meer uitgezet en wordt er niet meer bijgevoerd. In combinatie met een flinke predatiedruk door Vos en Havik leidde dit tot het verdwijnen van de eertijds behoorlijk algemene Fazant in de regio (persoonlijke mededeling R. Vogel). Andere regio's waar de soort het niet goed lijkt te doen zijn uitgestrekte weidegebieden en de open polders van Flevoland. Opmerkelijk is de veel hogere score in de open akkerlandschappen van de veenkoloniën, de Delta en Noord-Groningen.

Waar veel Fazanten voorkomen kunnen twee zaken aan de hand zijn: ofwel er is al langere tijd een wilde populatie die zichzelf goed kan handhaven, ofwel er zijn recent flink wat vogels uitgezet. Bij uitgezette vogels ligt het broedsucces overigens erg laag; pas na enkele generaties in wilde staat neemt het broedsucces weer toe (Hill & Robertson 1988).

Dichtheid Veldleeuwerik
volgens kilometerhokonderzoek

- Geen Veldleeuweriken in kilometerhokonderzoek
- In 1-2 kilometerhokken
- In 3-4 kilometerhokken
- In 5-6 kilometerhokken
- In 7-8 kilometerhokken

Figuur 3. Dichtheid Veldleeuwerik volgens kilometerhokonderzoek.

Veldleeuwerik

De Veldleeuwerik is typisch zo'n soort waarbij het bepalen van relatieve dichtheden erg waardevol is. Immers, de meeste West-Europese atlassen kwamen tot nu toe niet verder dan het plaatsen van volle stippenkaarten. In de tekst werd dan wel ingegaan op verschillen in dichtheid per regio en de bijna overal geconstateerde afname, maar daar was op de kaart niets van terug te vinden. Toch wordt in de meeste West-Europese landen een afname van 50 tot 90% sedert begin jaren zeventig vermoed (Bauer & Berthold 1996).

Het dichthedenonderzoek in de acht geselecteerde kilometerhokken is zeer geschikt om een eenvoudig vast te stellen soort als de Veldleeuwerik te traceren. Tenminste: op die plekken waar de vogel nog voorkomt. De kaart toont duidelijk aan dat menige atlasser de grootste moeite had om ook maar één enkele Veldleeuwerik tijdens het kilometerhokonderzoek te vinden. In liefst honderd van de tot nu toe onderzochte blokken lukte dat niet en in 72 van deze blokken werd zelfs geen enkele Veldleeuwerik gemeld. Tijdens het eerste atlasproject was de Veldleeuwerik met een dekking van 98,1% nog koploper waar het om de verspreiding over de atlasblok-

ken ging. Dit jaar zitten wij op 85,5%. Het ziet er dus naar uit dat er gaten in het eens zo complete verspreidingsbeeld van de Veldleeuwerik beginnen te ontstaan. Op dit moment treden die gaten vooral aan het licht in het oostelijke deel van Noord-Brabant, in Twente en in de Randstad. De immer voortschrijdende maïscultuur en de steeds verder oprukkende verstedelijking en de daarmee gepaard gaande verdichting van het landschap lijken de voornaamste boosdoeners te zijn. Veldleeuweriken zijn zeer gesteld op openheid. De nabijheid van bosjes, bomenrijen en bebouwing wordt gemeden (onder anderen Van 't Hoff & Van Scharenburg 1992).

Het best doet de Veldleeuwerik het nog op de open landbouwgronden van het Drents/Groningse veenkoloniale gebied, in Midden-Limburg, westelijke deel van Noord-Brabant en de Delta. Niet toevallig zijn dat de regio's met het grootste oppervlak aan grootschalige open graan-, aardappel- en bietenakkers. De aantallen op grasland liggen een stuk lager, getuige bijvoorbeeld het veel geringere voorkomen in het Utrechts/Hollandse veengebied. Uit de weinige getelde Friese blokken komt geen eenduidig beeld naar voren, hopelijk kan het atlaswerk hier de komende jaren een duidelijker beeld schetsen.

Opvallend is verder nog het behoorlijke voorkomen op de Veluwe, waar vrijwel elk heideveld flink wat Veldleeuweriken rijk is. De in het BMP reeds aangetoonde afname in de duinen (Verstraal & Van Dijk 1997) komt door het geringe aantal getelde atlasblokken langs de kust nog niet duidelijk naar voren.

Dat de Nederlandse populatie afneemt, is op zich geen nieuws. Hagemijer et al (1996) becijfer-

Het dichthedenonderzoek in de acht geselecteerde kilometerhokken is zeer geschikt om een eenvoudig vast te stellen soort als Veldleeuwerik, te traceren.

Foto: Frits van Daalen.

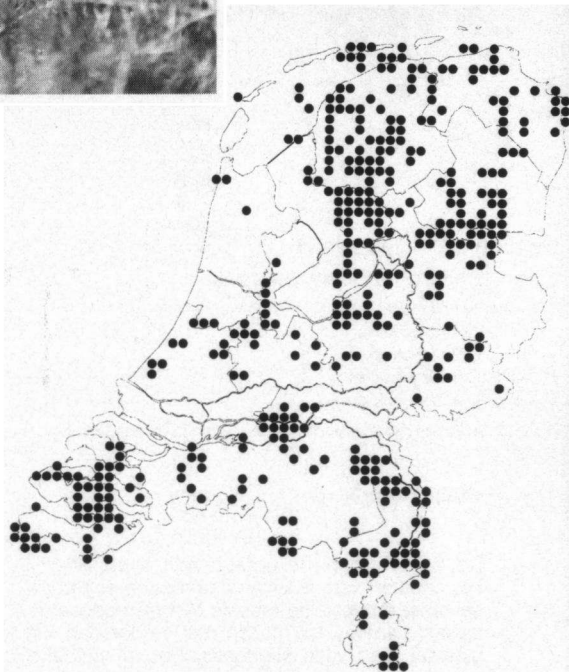
Opvallend is verder nog het behoorlijke voorkomen op de Veluwe, waar vrijwel elk haldeveld flink wat Veldleeuweriken rijk is.
Foto: A.C. Zwaga.

den reeds dat de huidige stand wellicht nog geen 10% bedraagt van die rond 1960. Het atlasproject maakt aan de twijfels omtrent die afname wel een einde: de kaart spreekt immers klare taal!

Het gaat goed, maar wij zijn er nog niet

Na de zeer succesvolle start van het atlasproject is het nu zaak om de positieve lijn door te trekken. Daar is enige haast bij, want 1999 is alweer het op één na laatste veldjaar! Op het moment van schrijven waren nog 403 van de 1680 atlasblokken niet door vogelaars bezet (zie figuur 4). U zou ons een groot plezier doen als u een -of meer- van die 403 blokken zou willen tellen. Overigens: dat telwerk hoeft u niet alleen te doen: veel vogelwerkgroepen verdelen het telwerk onder de actieve leden. Daarom: zorg dat de nieuwe atlas ook uw atlas wordt en tel mee in 1999!

Voor meer informatie en opgaven zie onderstaand adres:

Figuur 4. Voor deze 403 atlasblokken worden nog tellers gezocht!

■ Sovon, Jan-Willem Vergeer & Peter Eekelder, Antwoordnummer 2505, 6573 ZX Beek-Ubbergen, (024) 684 81 88.
E-mail Info@SOVON.NL

LITERATUUR:

- Bauer, H.-G. & P. Berthold (1996): Die Brutvögel Mitteleuropas, Bestand und Gefährdung. Aula, Wiesbaden.
- Bijlsma, R.G. (1990): Population trends in Black Grouse, Grey Partridge, Pheasant and Quail in the Netherlands. In: Humeij J.T. & Hooogeveen Y.R. (red.). De toekomst van de wilde hoenderachtigen in Nederland. Organisatiecomm. Ned. Wilde Hoenders, Amersfoort.
- Den, P.G.A. ten (1989): Achtergronden en oorzaken van de recente aantalsontwikkeling van de Fazant in Nederland. RIN-rapport 89/19, Arnhem.
- Glutz von Blotzheim U.N. & K.M. Bauer (1985): Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 10/1. Passeriformes (1e Teil). Aula, Wiesbaden.
- Hagemeljer, W., I. Tulp, H. Groot, H. van der Jeugd & H. Sierdsema (1996): Weidevogels in graslandgebieden van Nederland: trends en dichtheden. Sovon-onderzoeksrapport 97/07, Beek-Ubbergen.
- Hill, D.A. & P.A. Robertson (1988): The comparative breeding success of wild and hand-reared pheasants (*Phasianus colchicus*). J. Wildl. Management 52: 446-450.
- Hoff, J van't & K. van Scharenburg (1992): Bos- en Akkervogels. Landschap 9 (3): 165-174.
- Teixeira, R.M. (1979): Atlas van de Nederlandse Broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- Verstraël, T. & A.J. van Dijk (1997): Vos of grassen? Broedvogels in de Nederlandse duinen sinds 1984. Limosa 70 (4): 163-178.